

Warszawa, dnia 26 listopada 2017 roku

OPINIA PRAWNA

dla Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego

w sprawie projektu ustawy o zrekompensowaniu niektórych krzywd wyrządzonych osobom fizycznym wskutek przejęcia nieruchomości lub zabytków ruchomych przez władze komunistyczne po 1944 r.

1. STRESZCZENIE

Analizowany projekt ustawy o zrekompensowaniu niektórych krzywd wyrządzonych osobom fizycznym wskutek przejęcia nieruchomości lub zabytków ruchomych przez władze komunistyczne po 1944 r. (dalej jako „Projekt”) ma na celu rozwiązanie bardzo istotnego społecznie problemu związanego z reprivatyzacją majątku, który w poprzednim ustroju został odebrany prawowitym właścicielom. W założeniu prowadzić ma do naprawienia krzywd doznanych przez obywateli w procesie powojennej nacjonalizacji, nie tylko na płaszczyźnie sprawiedliwości społecznej, ale również na płaszczyźnie zabezpieczenia interesu państwowego i społecznego.

W tym zakresie inicjatywę ustawodawczą należy ocenić pozytywnie. Wartości leżące u jej podstaw w pełni odpowiadają standardom wynikającym z Konstytucji RP.

Wstępna analiza Projektu pod kątem kluczowych rozwiązań prawnych skłania jednak do wniosku, że sposób w jaki ustawodawca próbuje realizować wartości, o których mowa wyżej, rodzi istotne wątpliwości konstytucyjne, tj.:

- **Nieprzyznanie prawa do rekompensaty** poszkodowanym w skutek m.in. nacjonalizacji gruntów rolnych na podstawie przepisów o reformie rolnej, nacjonalizacji przemysłu, nieruchomości, które przeznaczono następnie na cele publiczne, majątków opuszczonych czy też budynków zniszczonych jest niezgodne z zasadą równości wobec prawa (art. 32 Konstytucji RP);
- **Zawężenie prawa do rekompensaty jedynie dla osób narodowości polskiej** jest niezgodne z zasadą równości wobec prawa (art. 32 Konstytucji RP);
- **Zawężenie prawa do rekompensaty jedynie dla osób fizycznych (wyłączenie osób prawnych)** jest niezgodne z zasadą ochrony własności (art. 64 Konstytucji) oraz zasadą równości wobec prawa (art. 32 Konstytucji RP);

- **Zawężenie dziedziczenia prawa do rekompensaty jedynie dla spadkobierców należących do najbliższej rodziny jest niezgodne z konstytucyjną ochroną prawa do dziedziczenia i prawa do rozporządzenia swoim majątkiem w drodze testamentu (art. 64 Konstytucji RP);**
- **Uniemożliwienie zwrotu utraconych nieruchomości w naturze, a także ograniczenie rekompensat pieniężnych do 20% (25% w przypadku obligacji skarbowych) wartości nieruchomości utraconych jest niezgodne z ochroną prawa własności oraz zasadą wyłączenia za słusznym odszkodowaniem (art. 21 i art. 64 Konstytucji RP);**
- **Wygaszenie wszelkich praw i roszczeń wynikających z przejęcia nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa lub innych osób prawnych prawa publicznego (także w przypadku przejęcia z naruszeniem przepisów albo bez podstawy prawnej) jest niezgodne z konstytucyjną zasadą prawa do własności i innych praw majątkowych (art. 64 Konstytucji RP);**
- **Wprowadzenie stosunkowo krótkiego terminu wnioskowania o potwierdzenie prawa do rekompensaty (12 miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy) jest niezgodne z zasadą równej dla wszystkich ochrony prawnej własności i praw majątkowych oraz dopuszczalnością wyłączenia za słusznym odszkodowaniem (art. 21 i 64 Konstytucji RP);**
- **Umorzenie z mocy ustawy postępowań sądowych, sądowno-administracyjnych i administracyjnych stanowi naruszenie konstytucyjnego prawa do sądu, zasady ochrony interesów w toku oraz sprzeczność z art. 77 ust. 2 Konstytucji RP, zgodnie z którym ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw;**
- **Uznanie za niewywołujące skutków prawnych czynności dokonanych przed dniem wejścia w życie ustawy, przewidujące przez to działanie prawa wstecz, stanowi naruszenie zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP).**
- **Zasady zwrotu rzeczy ruchomych, przyznając państwu możliwość dalszego władania rzeczą przez okres 10 lat oraz prawo dokonania wykupu w tym okresie mogą naruszać zasadę ochrony prawa własności, a także pozostają w sprzeczności z zasadą wyłączenia za słusznym odszkodowaniem (art. 21 i art. 64 Konstytucji RP);**
- **Niewłaściwe założenie co do statusu prawnego majątku przejętego przez państwo, nieprecyzyjny mechanizm finansowania, niejasność projektowanych norm oraz nierzetelnie przygotowane uzasadnienie wraz z oceną skutków regulacji mogą prowadzić w konsekwencji do niezrealizowania głównego celu projektowanej ustawy, jakim jest kompleksowe uregulowanie kwestii reprivatyzacji oraz naprawienie doznanych w związku z nią krzywd obywateli. Projekt narusza zasady prawidłowej legislacji (art. 2 Konstytucji RP).**
- **Projekt ustawy narusza także wiążące Polskę normy prawa międzynarodowego oraz prawa Unii Europejskiej, wyrażone w szczególności w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych**

Wolności (art. 6, 14 oraz art. 1 protokołu nr 1), Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (art. 18), Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej (art. 17 i 47).

Biorąc pod uwagę, że Projekt stanowi inicjatywę rządową, która jest obecnie w trakcie konsultacji publicznych, w trakcie procesu legislacyjnego wiele szczegółowych rozwiązań legislacyjnych może jeszcze ulec zmianie. Uwzględnienie zastrzeżeń konstytucyjnych wskazanych w niniejszej opinii prawnej z pewnością wpłynie korzystnie na jakość konstytucyjną Projektu.

2. PRZEDMIOT ANALIZY

Projekt w wersji z dnia 20 października został zaprezentowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości w dniu 20 października 2017 r. Następnie Projekt, w nieco zmodyfikowanej wersji z dnia 26 października został udostępniony publicznie przez Rządowe Centrum Legislacji, tym samym rozpoczęły się konsultacje publiczne Projektu, które będą trwały do 28 listopada 2017 r.

Projekt określa zasady przyznawania i wykonywania prawa do rekompensaty na rzecz osób fizycznych, których nieruchomości lub zabytki ruchome zostały przejęte przez władze komunistyczne po 1944 r. na rzecz państwa lub na rzecz innych osób prawnych prawa publicznego, w tym jednostek samorządu terytorialnego.

Polskie Towarzystwo Ziemiańskie, będące żywotnie zainteresowane jakością Projektu, a także jego zgodnością z Konstytucją RP, zamówiło w kancelarii prawniczej Domański Zakrzewski Palinka sp.k. niniejsze memorandum.

Zastrzeżenie: celem niniejszego memorandum jest dokonanie wstępnej analizy Projektu pod względem zgodności z Konstytucją RP, identyfikacja najbardziej problematycznych, a zarazem kluczowych rozwiązań zaproponowanych przez projektodawcę oraz wskazanie podstawowych wątpliwości prawnych w tym zakresie, w szczególności dotyczących rekompensaty przejętych nieruchomości. Ze względu na zakres i skalę reformy oraz jej poważne implikacje prawne, społeczne i gospodarcze, przeprowadzenie pogłębionej analizy w stosunkowo krótkim okresie przewidzianym na konsultacje byłoby poważnie utrudnione.

3. ŹRÓDŁA PRAWA

Niniejsza opinia prawna powstała na podstawie analizy następujących źródeł prawa:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej jako **"Konstytucja RP"**;
- 2) Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284), dalej jako **„Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności”**;
- 3) Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.Urz.UE.C Nr 326, str. 47, dalej jako **„Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej”** lub **„TFUE”**);

- 4) Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z dnia 30 marca 2010 r. (Dz.Urz.U.E.C 2010 Nr 83), dalej jako „**Karta praw podstawowych Unii Europejskiej**”;
- 5) Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 380 ze zm.), dalej jako „**Kodeks cywilny**”;
- 6) Ustawa z dnia 8 lipca 2005 r. o realizacji prawa do rekompensaty z tytułu pozostawienia nieruchomości poza obecnymi granicami Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 2042), dale jako „**ustawa o realizacji prawa do rekompensaty z tytułu pozostawienia nieruchomości poza obecnymi granicami Rzeczypospolitej Polskiej**”;
- 7) Uchwała nr 190 Rady Ministrów z dnia 29 października 2013 r. Regulamin pracy Rady Ministrów (M.P. poz. 979 oraz z 2015 r. poz. 1063), dalej jako „**Regulamin pracy Rady Ministrów**”.

4. ANALIZA PRAWNA

4.1 Uwaga ogólna

Przedmiot Projektu dotyczy problemu reprivatyzacji majątku odebranego prawowitym właścicielom po 1944 r. Problemu tego dotąd ustawodawcy nie udało się uregulować w sposób zgodny ze standardami wynikającymi z obowiązującej Konstytucji RP, w świetle których własność, inne prawa majątkowe, a także prawo do dziedziczenia podlegają szczególnej ochronie prawnej. Dlatego z satysfakcją należy odnotować fakt podjęcia prac ustawodawczych mających na celu zadośćuczynienie krzywd majątkowych osobom, które po 1944 r. zostały pozbawione swojej własności. Uregulowanie tych kwestii w sposób zgodny z aksjologią wynikającą z obowiązującej Konstytucji, tj. w poszanowaniu zasad ochrony własności, równości, ochrony praw nabytych, a także zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa, stanowi obowiązek władz publicznych. Obowiązek ten dotychczas nie został w sposób prawidłowy zrealizowany.

Analiza szczegółowych przepisów Projektu prowadzi jednak do wniosku, że Projekt dotknięty jest licznymi wadami prawnymi, które wypaczają skutki, do których w założeniu zmierzają projektodawcy, a także rodzą wątpliwości konstytucyjne.

4.2 Zakres czasowy Projektu

Zgodnie z art. 1 ust. 1 Projektu, określa on zasady przyznawania i wykonywania prawa do rekompensaty na rzecz osób fizycznych, których nieruchomości lub zabytki ruchome zostały przejęte przez władze komunistyczne **po 1944 r.** na rzecz państwa lub na rzecz innych osób prawnych prawa publicznego, w tym jednostek samorządu terytorialnego. Literalne brzmienie przywołane przepisu wskazuje, że zakres projektowanej ustawy obejmie okres od 1 stycznia 1945 r. Tymczasem nacjonalizacja obejmowała także wcześniejszy okres. Projektodawca nie uzasadnił, dlaczego przyjął akurat taką datę graniczną.

Ponadto dalsze przepisy Projektu odnoszą się do sytuacji nabycia własności lub udziału we współwłasności nieruchomości przez Skarb Państwa lub przez inną osobę prawną prawa

publicznego, które mogły mieć miejsce przed 1945 r., np. na podstawie art. 1 dekretu z dnia 16 grudnia 1918 r. w przedmiocie przymusowego zarządu państwowego, a dokonane po dniu 19 lipca 1944 r., czy też dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej.

Tymczasem należy zauważyć, że zgodnie z art. 32 Konstytucji RP wszyscy są wobec prawa równi i wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Niezasadne jest zatem ograniczanie prawa do rekompensaty na podstawie dyskrecjonalnie określonej granicy czasowej.

4.3 Zakres przedmiotowy reprivatyzacji

Zgodnie z deklaracjami projektodawców, Projekt ma na celu systemowe uregulowanie kwestii przyznawania rekompensat za mienie (nieruchomości oraz zabytki ruchome) przejęte przez władze komunistyczne po 1944 r., co pozwolić ma na „zamknięcie i uniknięcie w przyszłości trwania stanu permanentnej niepewności prawnej”¹.

Tymczasem projektowany przepis art. 13 zawiera katalog przypadków, w których prawo do rekompensaty za przejęte nieruchomości nie przysługuje. Projekt ustawy nie obejmuje co do zasady m.in. nacjonalizacji gruntów rolnych na podstawie przepisów o reformie rolnej, które nie przewidywały rekompensat. Tym samym osoby, których majątek został przejęty przez władze komunistyczne w tym zakresie, nie uzyskają w wyniku projektu ustawy prawa do rekompensaty.

W tym świetle należy zwrócić uwagę, że zgodnie z art. 32 Konstytucji RP wszyscy są wobec prawa równi i wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Z przywołanego przepisu wyprowadza się ogólną normę polegającą na tym, że podmioty znajdujące się w podobnej sytuacji powinny być traktowane w sposób podobny, a podmioty znajdujące się w sytuacji odmiennej w sposób odmienny². Projektodawca, różnicując możliwość dochodzenia rekompensaty przez różne kategorie osób, nie uzasadnił w należyty sposób podstawy rozróżnienia. Tym samym nie jest klarowne, dlaczego osobom pozbawionym m.in. gruntów rolnych na podstawie przepisów o reformie rolnej nie przysługuje prawo do rekompensaty utraconego majątku tak jak innym osobom pozbawionym własności nieruchomości na podstawie innych przepisów.

4.4 Zakres podmiotowy reprivatyzacji

4.4.1 Osoby narodowości polskiej

Zgodnie z projektowanym brzmieniem art. 6 Projektu, prawo do rekompensaty przysługuje osobie fizycznej, która na dzień przejęcia nieruchomości była obywatelem polskim, nie utraciła

¹ Uzasadnienie Projektu, s. 45.

² Zob. M. Safjan, L. Bosek, Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 32.

obywatelstwa polskiego, miała miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a także jest obywatelem polskim w dniu wejścia w życie przygotowywanej ustawy oraz w dniu złożenia przewidzianego w niej wniosku³. Jak wskazano w uzasadnieniu Projektu „*Państwo Polskie uznaje bowiem konieczność zrekompensowania krzywd własnych obywateli*”⁴.

Mając powyższe na uwadze, należy zauważyć, że jednocześnie projektowane przepisy art. 11 Projektu zakładają, że prawo do rekompensaty nie będzie przysługiwać osobie, która m.in. była uprawniona do odszkodowania od państwa obcego w związku z zawarciem umowy międzynarodowej między Państwem Polskim lub jego rządem a państwem obcym lub jego rządem, na mocy której państwo obce lub jego rząd przyjął obowiązek uregulowania roszczeń odszkodowawczych z tytułu przejęcia mienia przez Państwo Polskie wskutek nacjonalizacji lub wywłaszczenia (tzw. umowy indemnizacyjne).

Tym samym projektodawca pozbawia prawa do rekompensaty osoby, które nie będąc obywatelami Polski straciły posiadane na jej terytorium nieruchomości, a które nie mogły uzyskać odszkodowania na podstawie zawieranych przez Polskę umów międzynarodowych.

Co więcej, prawo do rekompensaty może nie objąć części Polaków, którzy w okresie powojennym, z różnych przyczyn, w tym z powodów politycznych, przebywały poza granicami kraju.

W tym miejscu ponownie należy przywołać przepis art. 32 Konstytucji RP, zgodnie z którym wszyscy (a więc nie tylko obywatele Rzeczypospolitej Polskiej) są wobec prawa równi i wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. O ile więc nie ulega wątpliwości, że podstawowym zadaniem Państwa Polskiego jest troska o interesy własnych obywateli, nie może ona prowadzić do dyskryminacji osób innej narodowości. Projektowane rozwiązanie może być ocenione jako przykład dyskryminacji bezpośredniej - osoba fizyczna ze względu na narodowość jest traktowana mniej korzystnie niż jest traktowana inna osoba w porównywalnej sytuacji.

Tymczasem projektodawca w żaden sposób nie wykazał, dlaczego takie zasadnicze zawężenie osób uprawnionych do rekompensaty jest uzasadnione. Tym bardziej nie zostało więc dowiedzione, że takie ograniczenie praw jest konieczne.

4.4.2 Stopień pokrewieństwa

Projekt zakłada, że przypadku śmierci osoby uprawnionej będącej w dniu przejęcia nieruchomości jej właścicielem lub współwłaścicielem osobą uprawnioną albo współuprawnioną jest osoba fizyczna, jeżeli jest spadkobiercą albo współspadkobiercą tej osoby, o ile należy do kręgu spadkobierców określonego w art. 931 i art. 932 § 1-3 Kodeksu cywilnego. Przywołane przepisy obejmują m.in. dzieci spadkodawcy, jego małżonka oraz rodziców. Oznacza to, że prawo do rekompensaty będzie mogło być dochodzone tylko przez najbliższą rodzinę byłego właściciela, czyli w ocenie projektodawcy osoby rzeczywiście

³ Zob. art. 19 Projektu.

⁴ Zob. uzasadnienie Projektu, s. 53.

pokrzywdzone w okresie przejmowania prywatnych dóbr majątkowych. Tym samym uprawnienie nie będzie przysługiwać m.in. rodzeństwu zmarłego i zstępnym rodzeństwa, ani zstępnym stopnia drugiego i następnych. Co więcej, w przypadku śmierci spadkobiercy, prawo do rekompensaty nie będzie przysługiwać już jego spadkobiercom.

W związku z przywołanym powyżej projektowanym ograniczeniem, należy zwrócić uwagę na art. 64 Konstytucji RP, zgodnie z którym prawo dziedziczenia podlega równej dla wszystkich ochronie prawnej. Należy bowiem zwrócić uwagę, że choć do dziedziczenia mogło dojść jeszcze przed wejściem w życie obecnej Konstytucji RP (17 października 1997 r.), Projekt zakłada ograniczenie prawa do rekompensaty w odniesieniu do kręgu spadkobierców, którzy tracą w ten sposób możliwość dochodzenia rekompensaty będącej swoistym substytutem odziedziczonych roszczeń.

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego odrębne unormowanie problematyki ograniczania własności, poprzez wskazanie w art. 64 ust. 3 Konstytucji przesłanek dopuszczających tego rodzaju działania, nie oznacza wyłączenia zastosowania w odniesieniu do tego prawa generalnej zasady wyrażonej w art. 31 ust. 3 Konstytucji⁵. Oznacza to, że oceniając zasadność ograniczenia prawa do dziedziczenia także należy uwzględnić przywołany przepis.

Tymczasem projektodawca w żaden sposób nie wykazał, dlaczego właśnie takie zawężenie prawa do dziedziczenia jest konieczne. Samo zdefiniowanie problemu w postaci występowania zjawiska handlu roszczeniami może zostać ocenione jako niewystarczające.

4.5 Zakaz zwrotów w naturze

Podstawowym założeniem projektowanej ustawy jest rezygnacja ze zwrotów utraconych nieruchomości w naturze na rzecz rekompensat pieniężnych. W ocenie projektodawcy zwroty dokonywane w naturze, następujące zazwyczaj po wielu latach, mają negatywne skutki społeczne – „nieprawidłowości związane z procesem reprivatyzacji pociągnęły za sobą szereg negatywnych skutków społecznych w postaci m.in. eksmisji lokatorów ze zwracanych nieruchomości lub znacznej podwyżki czynszów wynajmu lokali”⁶.

Dlatego też zgodnie z projektowanym przepisem art. 18, prawo do rekompensaty może być realizowane w jednej z trzech postaci - świadczenia pieniężnego (1), obligacji skarbowych (2) zaliczenia wartości nieruchomości przejętej na poczet ceny sprzedaży nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego lub opłaty za przekształcenie użytkowania wieczystego we własność nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego (3). Wartość prawa do rekompensaty w tych postaciach ustala się z uwzględnieniem wartości nieruchomości przejętej w wysokości odpowiadającej 20% tej wartości (dla rekompensaty w formie obligacji skarbowych 25% należnej wartości).

⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 stycznia 1999 r. (P 2/98).

⁶ uzasadnienie projektu ustawy, str. 46.

Tymczasem zgodnie z art. 21 Konstytucji RP, Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia, a wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem. Choć przejęcie własności nastąpiło w czasach komunistycznych, Projekt reguluje aktualne kwestie związanych z tym rekompensat. Jak wskazuje się w literaturze, wartość odszkodowania powinna stanowić ekwiwalent dobra wywłaszczonego, a w przypadku braku innych wskazówek należy przyjąć zasadę pełnego odszkodowania⁷. Ponadto na gruncie art. 21 ust. 2 Konstytucji RP wątpliwe jest uznanie dopuszczalności ograniczenia odszkodowania z powołaniem jako podstawy zasady proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP)⁸.

Wobec powyższego należy wskazać na dwie wątpliwości dotyczące tak idącego ograniczenia:

- a) zredukowanie formy rekompensaty jedynie do świadczeń pieniężnych/obligacji skarbowych

O ile ograniczenie zwrotu w naturze wydaje się rozwiązaniem proporcjonalnym m.in. wtedy, gdy na zajętej przez państwo nieruchomości od wielu lat działa budynek użyteczności publicznej, np. szkoła, szpital, lub znajduje się na nim budynek mieszkaniowy wielorodzinny, całkowite wykluczenie tej formy zwrotu nie zawsze jest konieczne. Zdarzyć się bowiem mogą sytuacje, w których zwrot w naturze nie będzie kolidował z innymi interesami. Ponadto należy zwrócić uwagę, że część nieruchomości może mieć ważną wartość sentymentalną jako np. tradycyjne siedziby rodowe.

- b) Ograniczenie rekompensaty do 20% wartości

Uwzględniając skalę zjawiska i możliwości finansowe Skarbu Państwa zwrot pełnej wartości utraconego mienia może w rzeczywistości okazać się niemożliwy. Dlatego koniecznym rozwiązaniem może być redukcja wysokości rekompensaty. Redukcja powinna być jednak proporcjonalna do realnych możliwości finansowych państwa. Tymczasem uzasadnienie nie wskazuje, dlaczego byli właściciele mają prawo akurat do 20% wartości utraconego mienia (lub 25% w przypadku obligacji). Bez dokładnego uzasadnienia wartościami tym można przedstawić zarzut arbitralności i nieproporcjonalności.

4.6 Wygaszenie roszczeń

Projekt przewiduje, że po wejściu w życie nowych przepisów wygasną wszelkie prawa lub roszczenia wynikające z przejęcia własności lub współwłasności nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa lub na rzecz innych osób prawnych prawa publicznego na podstawie szeregu wskazanych w nim ustaw, a także wszelkie obciążenia nieruchomości przejętej⁹. Projektodawca

⁷ red. prof. dr hab. Marek Safjan, dr hab. Leszek Bosek, Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86

⁸ Ibid.

⁹ z wyjątkami wskazany w Projekcie - praw obciążających nieruchomości z mocy prawa oraz służebności gruntowych odpowiadających służebności drogi koniecznej lub służebności ustanowionej w związku z przekroczeniem granicy przy wznoszeniu budowli lub innego urządzenia

zakłada bowiem, że wraz z przyznaniem możliwości ubiegania się przez osoby uprawnione (dawnych właścicieli albo ich spadkobierców) o rekompensatę, powinny zostać zamknięte wszelkie kwestie sporne.

Jednocześnie też czas na złożenie wniosku w celu realizacji prawa do rekompensaty został ograniczony jedynie do 12 miesięcy od dnia wejścia w życie projektowanej ustawy. Wniosek złożony po terminie pozostawia się bez rozpoznania. Termin ten nie podlega przywróceniu.

Tymczasem zgodnie z art. 64 Konstytucji RP, każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych. Konstytucja RP nie przesądza szeregu kwestii co do kształtu praw majątkowych czy zakresu ochrony. Mogą to być zatem – odwołując się do tradycyjnych podziałów na gruncie prawa prywatnego, m.in. roszczenia¹⁰.

Należy ponadto zauważyć, że prawo do rekompensaty nie przysługuje za nieruchomości przejęte m.in. na podstawie przepisów o przeprowadzeniu reformy rolnej (chyba że nieruchomość została przejęta przez Skarb Państwa lub przez inną osobę prawną prawa publicznego z rażącym naruszeniem prawa albo bez podstawy prawnej¹¹), tymczasem projektowany art. 75 zakłada wygaszenie praw i roszczeń wynikających z dokonanego w tym zakresie przejęcia. W tym przypadku jest to rozwiązanie szczególnie dotkliwe dla części obywateli, którzy utracili w ten sposób rodzinne posiadłości (w tym m.in. zespoły dworsko-pałacowe) – nie dość, że prawo do rekompensaty będzie im przysługiwać tylko w ograniczonym zakresie (przejęcie niezgodne z dekretem), w pozostałym zakresie utracą możliwość dochodzenia utraconej własności.

Jako że Trybunał Konstytucyjny uznaje, że na gruncie Konstytucji RP w przypadku wywłaszczenia chodzi ogólnie o "przymusowe odebranie wszelkiego rodzaju prywatnych uprawnień majątkowych"¹², projektowana regulacja prowadzić będzie do wywłaszczenia bez odszkodowania lub bez „słusznego odszkodowania”, co jest sprzeczne z art. 21 ust. 2 Konstytucji RP.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 lipca 2007 r. (SK 1/06), w którym kwestionowano konstytucyjność przepisu ustanawiającego zaświadczenie wojewódzkiego urzędu ziemskiego, stwierdzające, że nieruchomość ziemską jest przeznaczona na cele reformy rolnej według art. 2 ust. 1 lit. b, c), d i e dekretu z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej jest Tytułem do wpisania na rzecz Skarbu Państwa w księdze hipotecznej (gruntowej) prawa własności nieruchomości ziemskich wymienionych w przywołanych przepisach.

W ocenie Trybunału Konstytucyjnego istniejące środki prawne (np. wystąpienie o wydanie decyzji stwierdzającej, że dana nieruchomość nie była objęta przepisem art. 2 ust. 1 lit. e

¹⁰ red. prof. dr hab. Marek Safjan, dr hab. Leszek Bosek, Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86

¹¹ przy czym projektodawca nie wskazuje, w jakim trybie miałyby dokonywać się ocena spełnienia przesłanki „rażącego naruszenia prawa”. Tymczasem uzyskanie orzeczenia sądowe stwierdzającego „rażące naruszenie” w okresie na złożenie wniosku o przyznanie rekompensaty może okazać się bardzo trudne.

¹² wyr. Trybunału Konstytucyjnego z 13 grudnia 2012 r., P 12/11

dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej lub stwierdzenie nieważności wcześniejszej decyzji uznającej, że określona nieruchomość była objęta przepisem wymienionego dekretu) zapewniają zainteresowanym ochronę na wypadek wydania zaświadczenia, o którym mowa w zaskarżonym przepisie, niezgodnego ze stanem rzeczywistym. Zaskarżony przepis nie ustanawia ograniczeń prawa własności ani nie narusza zasady równej ochrony własności. Nie ma zatem podstaw do stwierdzenia, że zaskarżony przepis jest niezgodny z przepisami konstytucyjnymi wskazanymi przez skarżącego jako podstawa kontroli, tj. z art. 64 ust. 2 i 3 Konstytucji. Tymczasem Projekt ogranicza dostępność środków ochrony prawa własności.

4.7 Umorzenie postępowań prawnych

Projekt ustawy zakłada, że umorzeniu podlegają dotyczące praw, roszczeń lub obciążeń odnoszących się do przejętych nieruchomości postępowania sądowe, sądowno-administracyjne i administracyjne toczące się w dniu wejścia jej w życie. Od dnia wejścia w życie projektowanej ustawy nie będzie też dopuszczalne wznawianie postępowań w sprawach decyzji o przejęciu nieruchomości ani postępowań o stwierdzenie nieważności takich decyzji.

W świetle utrwalonego orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego zasada ochrony praw nabytych, interesów w toku oraz ekspektatyw praw jest jednym z elementów składowych zasady zaufania obywatela do państwa i do stanowionego przezeń prawa, wynikającej z zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP)¹³. Jej treścią jest zakaz pozbawienia obywateli praw podmiotowych i ich ekspektatyw (inaczej oczekiwań prawnych), ukształtowanych przez obowiązujące ustawy, oraz zakaz ich ograniczania w sposób arbitralny. W zakresie w jakim Projekt zakłada umorzenie postępowań sądowych, narusza zasadę ochrony praw nabytych i interesów w toku – obywatel ma bowiem prawo oczekiwać, że zapoczątkowane przez niego postępowania zakończy się merytorycznym rozstrzygnięciem.

Warto zauważyć, że uzasadnienie projektu ustawy wskazuje, że „w zakresie regulacji stosunków własnościowych dotyczących nieruchomości przejmowanych przez władze komunistyczne ustawa realizuje wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 maja 2015 r., P 46/13 (OTK ZU nr 5/A/2015, poz. 62)”. Teza ta jest wadliwa, jako że w przytoczonym wyroku Trybunał wskazał, w kontekście pytania prawnego dotyczącego sprawy związanej ze skutkami dekretu warszawskiego, że ustawa w zakresie, w jakim nie wyłącza dopuszczalności stwierdzenia nieważności decyzji wydanej z rażącym naruszeniem prawa, gdy od wydania decyzji nastąpił znaczny upływ czasu, a decyzja była podstawą nabycia prawa lub ekspektatywy, jest niezgodna z art. 2 Konstytucji RP. Trybunał stwierdził w cytowanym orzeczeniu, że *„Działanie organów państwa na podstawie prawa, będące przejawem zasady praworządności (legalizmu), nie oznacza bezwzględnie obowiązku eliminowania z obrotu wadliwych decyzji, na podstawie których strona nabyła prawo lub jego ekspektatywę (w szczególności jeżeli z takim nabyciem powiązane było powstanie obowiązku państwa), po upływie znacznego czasu od wydania tego aktu administracyjnego. Takie aspekty i konsekwencje zasady praworządności są bowiem ograniczone przez jej inne oblicze, tj.*

¹³ Por. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 lutego 1992 r. (K 14/91),

potrzebę stabilizacji stanów społeczno-gospodarczych ukształtowanych mocą aktu administracyjnego, a ponadto przez zasadę zaufania obywatela do państwa, w tym zasadę pewności prawa, które wynikają z art. 2 Konstytucji”. Tymczasem Projekt zakłada pozbawienie części obywateli poszkodowanych nacjonalizacją, w szczególności tzw. dekretem Bieruta, ukształtowanej ekspektatywy.

Ponadto należy zwrócić uwagę na przepis art. 77 ust. 2 Konstytucji RP, zgodnie z którym ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw. W zakresie, w jakim projekt ustawy uniemożliwia dochodzenie praw na drodze sądowej jest wprost niezgodny z Konstytucją RP. Narusza także art. 45 ust. 1 Konstytucji gwarantujący każdemu prawo do sądu.

4.8 Retroaktywność proponowanych rozwiązań

Ustawa przewiduje możliwość nabycia przejętych nieruchomości przez dawnych właścicieli albo osoby będące ich spadkobiercami wówczas, gdy osoby te mimo przejęcia ich dóbr faktycznie władały nieruchomością przed dniem wejścia w życie ustawy przynajmniej przez czas potrzebny do jej zasiedzenia w dobrej wierze. O ile intencja towarzysząca projektodawcy zasługuje na uznanie, o tyle zaproponowany mechanizm jest niewłaściwy. Za niekonstytucyjne należy bowiem uznać przepisy przewidujące działanie prawa wstecz, w szczególności projektowany art. 73 ust. 5, który zakłada, że czynności dokonywane przez Skarb Państwa lub jednostkę samorządu terytorialnego albo przez państwową lub samorządową osobę prawną, mające na celu przerwanie zasiedzenia, dokonane przed dniem wejścia w życie ustawy, uznaje się za niewywołujące skutków prawnych w zakresie obliczania czasu faktycznego władania wymaganego do nabycia własności nieruchomości.

W tym zakresie projektowane rozwiązanie stanowi naruszenie zasady demokratycznego państwa prawnego wyrażonej w art. 2 Konstytucji RP.

4.9 Zwrot rzeczy ruchomych

Projektowany przepis art. 42 Projektu zakłada, że w przypadku spełnienia projektowanych przesłanek, osobie uprawnionej na jej wniosek przywraca się własność rzeczy ruchomej stanowiącej dobro kultury lub innej rzeczy ruchomej stanowiącej zabytek ruchomy. Jednocześnie jednak organ wydający decyzję o przywróceniu własności rzeczy na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków może orzec o zachowaniu posiadania tej rzeczy przez dotychczasowego władającego przez okres nie dłuższy niż 10 lat od dnia złożenia wniosku przez osobę uprawnioną, a w okresie tym Skarb Państwa może wykupić tę rzecz za świadczenie pieniężne w wysokości odpowiadającej 20% wartości zabytku.

Zaproponowane przez Projektodawcę rozwiązanie z jednej strony zwraca własność rzeczy ruchomej, z drugiej przyznaje państwu możliwość dalszego władania rzeczą przez 10 lat oraz wykupu. W efekcie pierwotny właściciel przez 10 lat nie dość, że nie może z rzeczy korzystać, w każdym momencie może znów stracić jej własność. W zależności od praktyki organów, projektowane przepisy mogą nie doprowadzić do zwrotów rzeczy ruchomych ich pierwotnych

właścicielom lub ich dziedzicom, co wydaje się właściwym celem naprawienia krzywdy wyrządzonej przez władze komunistyczne.

Projektowane przepisy budzą poważne wątpliwości co do zgodności z art. 64 Konstytucji RP. Projektodawca powinien dokładnie wykazać konieczność i proporcjonalność ograniczenia prawa własności, jako że rzeczy ruchome będące przedmiotem regulacji stanowią dobra kultury lub zabytki ruchome. Należy bowiem zauważyć, że zgodnie z art. 6 Konstytucji RP, Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Zakładając możliwość ograniczenia prawa własności w powyżej uzasadnionym zakresie, za niekonstytucyjne należy uznać możliwość wykupu w postaci świadczenia pieniężnego w wysokości odpowiadającej 20% wartości zabytku. Wywłaszczenie jest bowiem dopuszczalne jedynie za słusznym odszkodowaniem, a projektodawca w żaden sposób nie wykazał kryteriów oszacowania należnej kwoty właśnie na 20% wartości.

4.10 Naruszenie zasad prawidłowej legislacji

Projekt budzi też poważne wątpliwości pod względem zasad prawidłowej legislacji. Przepisy zostały przygotowane niestarannie (o czym świadczy np. przykład odjęcia zakresem Projektu w art. 1 ust. 1 procesu nacjonalizacji po 1944 r. przy jednoczesnym przywoływaniu w dalszych przepisach aktów prawnych, które mogły prowadzić do pozbawiania majątku jeszcze wcześniej, tj. w samym roku 1944), wątpliwe jest także osiągnięcie ustawą deklarowanego przez projektodawcę celu regulacji

4.10.1 Niewłaściwe założenie co do statusu prawnego majątku przejętego przez państwo

Projekt ustawy definiuje prawo do rekompensaty (będące nowym, samodzielnym prawem mającym swe źródło w projektowanej ustawie) jako prawo do otrzymania świadczenia wskutek krzywd związanych z przejęciem nieruchomości. Jednocześnie przejęcie nieruchomości definiowane jest **wyłącznie jako nabycie własności lub udziału we współwłasności nieruchomości** na podstawie szeregu aktów prawnych (wymienionych w projektowanym art. 2 pkt 3 lit a) lub przekazanie nieruchomości na własność związku samorządu terytorialnego na podstawie odrębnych przepisów.

W świetle powyższego należy zwrócić uwagę, że wielu właścicieli została pozbawionych faktycznego władztwa nad nieruchomością przez to, że Skarb Państwa lub inna osoba prawna prawa publicznego objęła nieruchomość w posiadanie. Nie zawsze zaś przejęcie posiadania prowadziło do przejęcia nieruchomości w rozumieniu Projektu ustawy, tj. nie doprowadziło do nabycia własności lub udziału we współwłasności.

Tymczasem Projekt ustawy zakłada wygaszenie wszelkich praw lub roszczeń wynikających z przejęcia własności lub współwłasności nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa lub na rzecz innych osób prawnych prawa publicznego na podstawie przepisów, o których mowa w projektowanych art. 2 pkt 3 i art. 13, także w przypadku przejęcia z naruszeniem tych

przepisów albo bez podstawy prawnej. W szczególności w przypadku ostatniej przesłanki trudno doszukiwać się przejęcia własności.

Przywołać też należy przywoływany w Projekcie dekret w przedmiocie przymusowego zarządu państwowego z 1918 r., na podstawie którego w ocenie projektodawcy miało następować nabycie własności lub udziału we współwłasności nieruchomości. Tymczasem przywołany akt nie przewidywał skutków w postaci przejęcia własności. Wręcz przeciwnie – art. 5 dekretu wprost wskazuje na „właściciela majątku”, który zobowiązany jest dostarczać dane dotyczące majątku „zarządcy państwowemu”.

Projektodawca wydaje się wychodzić z **błędnego założenia, że wszystkie nieruchomości pozostające we władaniu państwa stanowią jego własność**. Tymczasem część toczących się obecnie postępowań sądowych dotyczy ustalenia prawa własności nieruchomości.

W świetle powyższe, zwracając ponadto uwagę na okoliczność, że w kontekście zakresu aktów prawnych będących podstawą nacjonalizacji projektodawca nie wykazał, by objął je wszystkie, wątpliwość może budzić osiągnięcie deklarowanego cel ustawy - kompleksowego uregulowania kwestii reprivatyzacji.

4.10.2 Niejasność projektowanych norm

Normy wynikające z projektu są niejasne, wywołują wiele praktycznych wątpliwości. Jako przykład należy wskazać art. 75 Projektu, który zakłada wygaśnięcie praw lub roszczeń wynikających z przejęcia własności lub współwłasności nieruchomości, w tym w przypadku przejęcia z naruszeniem tych przepisów albo bez podstawy prawnej. Nie jest klarowne, jak należy rozumieć przejęcie na własność bez podstawy prawnej. Przeniesienie własności wymaga w każdym przypadku podstawy prawnej. Podobnie niejasna jest ocena roszczeń np. związanych z korzystaniem z nieruchomości należnych już za okres następujący po zapadnięciu ostatecznej i prawomocnej decyzji w przedmiocie zwrotu.

Podobnie też przywołać należy przepis art. 72 Projektu, który nie precyzuje, czy zasady obliczania czasu faktycznego władania wymaganego do nabycia własności nieruchomości stosuje się wyłącznie względem osób uprawnionych w rozumieniu Projektu.

4.10.3. Uzasadnienie oraz ocena skutków regulacji

Zastrzeżenie budzi też ocena skutków regulacji oraz uzasadnienie. W ocenie skutków regulacji nie wskazano w sposób właściwy problemu, który jest rozwiązywany, przywołano jedynie w sposób zdawkowy pewne negatywne zjawiska. W szczególności Projekt nie rozwiązuje zasadniczych problemów, które doprowadziły do sygnalizowanych przez projektodawcę patologii w procesie reprivatyzacji.

Co szczególnie istotne, sekcja wpływ na sektor finansów publicznych została pozostawiona pusta. Jak wskazał projektodawca, ze względu na trudną do oszacowania liczbę osób, którym przysługuje prawo do rekompensaty, a także brak wystarczających do przeprowadzenia analiz

informacji w zakresie szacowanej wartości nieruchomości, będących przedmiotem rekompensat, przedstawienie możliwie dokładnych skutków finansowych jest utrudnione. Tymczasem ustawa przewiduje rekompensaty finansowe, których wartość może wynieść wiele miliardów złotych. Jak wskazuje w uzasadnieniu sam projektodawca, „przyjmując określony w ustawie zakres podmiotów uprawnionych do skorzystania z projektowanego prawa rekompensaty, wstępnie przypuszcza się, że wejście w życie proponowanych zmian może skutkować wydatkami budżetu państwa w wysokości od 10 do 15 miliardów zł”¹⁴. Na obecnym etapie niepewność co do prognozowanych wydatków wynosi zatem aż 5 miliardów zł, choć nawet ta skala nie jest w żaden sposób uzasadniona. Brak oszacowania skutków finansowych i źródeł ich pokrycia, przy tej skali wydatków sprawia, że cały mechanizm rekompensat może mieć charakter iluzoryczny.

4.10.04. Wniosek

Zgodnie zaś z art. 2 Konstytucji RP, Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej. W ustalonym orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego prezentowana jest myśl, że z konstytucyjnej zasady państwa prawnego wynika nakaz przestrzegania przez ustawodawcę zasad prawidłowej legislacji. Nakaz ten jest funkcjonalnie związany z zasadami pewności i bezpieczeństwa prawnego oraz ochroną zaufania do państwa i prawa¹⁵.

4.11 Mechanizm finansowania oraz zmiany w innych ustawach

Projekt wskazuje, że do czasu całkowitego zaspokojenia praw do rekompensaty na podstawie projektowanej ustawy minister właściwy do spraw finansów publicznych w rocznym planie finansowym ustala, na zasadach określonych w ustawie, ogólną kwotę środków pieniężnych, które w budżecie państwa są przeznaczone na zaspokajanie tych praw z Funduszu Rekompensacyjnego, mając na uwadze skalę roszczeń oraz możliwość ich zaspokojenia z uwzględnieniem stanu finansów publicznych. Zadośćuczynienie pieniężne jest zaś uiszczane w częściach między uprawnionych proporcjonalnie w stosunku do środków zgromadzonych na ten cel począwszy od pierwszego dnia roku kalendarzowego następującego bezpośrednio po roku, w którym decyzja o ustaleniu postaci realizacji prawa do rekompensaty stała się ostateczna.

Zakładany mechanizm finansowania nie pozwala na określenie dokładnego terminu, w którym uprawniony otrzyma całość należnego mu świadczenia. W związku z tym cały proces może przebiegać latami, nie gwarantując otrzymania nawet określonej części wartości przyznanej rekompensaty.

W tym świetle należy zauważyć, że Projekt zakłada m.in. zmianę przepisów ustawy o realizacji prawa do rekompensaty z tytułu pozostawienia nieruchomości poza obecnymi

¹⁴ uzasadnienie projektu ustawy,

¹⁵ por. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 września 2005 r. (SK 13/05).

granicami Rzeczypospolitej Polskiej. W szczególności zlikwidowany ma zostać powołany mocą przywołanej ustawy Fundusz Rekompensacyjny, którego środki obrotowe, w tym należności i zobowiązania oraz przychody i wydatki staną się środkami obrotowymi nowego funduszu (o takiej samej nazwie), którego stworzenie zakłada Projekt.

Świadczenia wypłacane na podstawie ustawy o realizacji prawa do rekompensaty z tytułu pozostawienia nieruchomości poza obecnymi granicami Rzeczypospolitej Polskiej mają być wypłacane ze środków nowego Funduszu. Projekt nie wskazuje przy tym na kolejność wypłacania uprawnionym osobom świadczeń z jednego, połączonego funduszu. W przypadku wypłacania w pierwszej kolejności świadczeń na mocy przywołanej ustawy, może zabraknąć środków na wypłatę projektowanych rekompensat lub będą one rażąco niskie. Istnieje więc ryzyko, że część wypłat realizowanych w trybie przywołanego aktu będzie mogła być opóźniona ze względu na możliwy brak środków.

W tym przypadku także dochodzi zatem do naruszenia zasady ochrony interesów w toku oraz ekspektatyw praw.

4.12 Naruszenie prawa międzynarodowego oraz prawa Unii Europejskiej

4.12.1 Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Zgodnie z art. 6 ust. Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym. Tymczasem projekt prowadzi do wygaszenia praw i roszczeń oraz umorzenia trwających postępowań sądowych.

Zgodnie z art. 1 protokołu nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego.

Choć państwa może stosować takie ustawy, jakie uzna za konieczne do uregulowania sposobu korzystania z własności zgodnie z interesem powszechnym, Projekt czyni to w sposób nieproporcjonalny np. niemożność zwrotu nieruchomości w naturze w sytuacji, w której nie sprzeciwia się temu interes publiczny.

Projektowane ograniczenie o charakterze podmiotowym jest także naruszeniem art. 14, zgodnie z którym korzystanie z praw i wolności wymienionych w Konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn.

4.12.2 Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej

Projekt, pozbawiając prawa do rekompensaty osoby, które nie będąc obywatelami Polski straciły posiadane na jej terytorium nieruchomości, narusza podstawowe zasady prawa Unii

Europejskiej. Zgodnie bowiem z przepisem art. 18 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na przynależność państwową.

4.12.3 Karta praw podstawowych Unii Europejskiej

Zgodnie z art. 17 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, nikt nie może być pozbawiony swej własności, chyba że w interesie publicznym, w przypadkach i na warunkach przewidzianych w ustawie, za słusznym odszkodowaniem za jej utratę, wypłaconym we właściwym terminie. Ilekroć więc projektowane przepisy pozostają niezgodne z art. 21 Konstytucji RP, naruszają przywołane zapisy Karty prawa podstawowych Unii Europejskiej.

Ponadto art. 47 Karty wskazuje, że każdy, kogo prawa i wolności zagwarantowane przez prawo Unii zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka prawnego przed sądem. Przywołany przepis przyznaje też każdemu prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd. Przewidziane w Projekcie wygaszenie praw i roszczeń oraz umorzenie trwających postępowań sądowych pozostaje w sprzeczności z tą gwarancją.

dr Tomasz Zalasinski
Radca prawny / Counsel DZP

Paweł Kaźmierczyk
Associate DZP